

ORYGENES

**HOMILIE
O KSIĘDZE KAPŁAŃSKIEJ**

Z łacińskiego przekładu Rufina przełożył
Stanisław Kalinkowski

Wprowadzenie
Henryk Pietras SJ

Wydawnictwo WAM
Kraków 2013

Tytuł oryginału:
Homiliae in Leviticum

Przekład z wydania:
W. A. BAEHRENS, Origenes Werke 6, GCS 29, Leipzig 1920
(tekst łaciński)

Wydano na podstawie:
„Homilie o Księgach Rodzaju, Wyjścia, Kapłańskiej”,
PSP, t. XXXI, z. 2, ATK, Warszawa 1984

Niniejsze wydanie zmieniono i uzupełniono

© Wydawnictwo WAM, 2013

Redakcja
Agnieszka Caba

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Sochacki

ISBN 978-83-7767-098-9

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA
tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447
faks 12 62 93 261
e.wydawnictwowam.pl

Drukarnia Wydawnictwa WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

WPROWADZENIE

Przedstawiamy Państwu drugie wydanie homilii do Księgi Kapłańskiej Orygenes, przejrane i poprawione przez Tłumacza. W pierwszym wydaniu w miejsce wstępu umieszczono esej Emila Stanuli pod tytułem „Nauczyciel życia duchowego”¹. Odnosił się on do całego dwutomowego zbioru homilii do Pięcioksięgu i nie stracił na aktualności, poza, oczywiście, odniesieniami bibliograficznymi, ale te zmieniają się ciągle. Warto nadmienić, że nie straciły na aktualności również inne wstępne eseje tego uczonego, takie jak *Homiletyczna działalność Orygenes*², *Ojciec chrześcijańskiej interpretacji Pisma św.*³ czy *Teologiczne zasady interpretacji Pisma świętego*⁴. Na pewno studiowanie działalności homiletycznej Orygenes od nich właśnie warto zacząć.

Księga Kapłańska jest księgą szczególną, gdyż w dosłownym sensie w żaden sposób do chrześcijaństwa się nie odnosi. Pełno jest przepisów dotyczących kultu świątynnego, spraw dotyczących kapłanów i lewitów i innych przepisów, których Kościół nie podjął. Orygenes jednak głęboko wierzył, że całe Pismo Święte jest natchnione, skoro Bóg jest jego autorem, i dlatego musi być użyteczne również dla chrześcijan. Jeśli tej użyteczności nie widać w dosłownym znaczeniu tekstu, trzeba jej poszukać w znaczeniu ukrytym Pisma, jednakowo zamierzonym przez Boga, ale którego odkrycie jest trudniejsze. Swoją pogląd na Pismo i jego warstwy znaczeniowe wyraził Orygenes w swej pierwszej wielkiej książce *O zasadach*⁵:

Potrójnie należy zapisywać w swej duszy myśli pism Bożych, aby człowiek prosty czerpał zbudowanie jak gdyby z ciała Pisma, bo tak nazywamy zwyczajne

¹ PSP 31/1, Warszawa: ATK 1984, 7-20.

² [w:] ORYGENES, *Homilie o Księdze Jeremiasza, Homilie o Księgach Samuela i Księgach Królewskich*, tłum. S. KALINKOWSKI, PSP 30, Warszawa 1983, 5-20.

³ [w:] ORYGENES, *Komentarz do Ewangelii św. Jana*, tłum. S. KALINKOWSKI, PSP 28, Warszawa 1981, 20-48.

⁴ [w:] ORYGENES, *O zasadach*, tłum. S. KALINKOWSKI, PSP 23, Warszawa 1979, 34-56.

⁵ Wydanie polskie jak w przypisie powyżej oraz w ŻMT 1, Kraków: WAM 1996.

rozumienie, aby ten, kto poczynił pewne postępy, budował się z jego duszy i aby człowiek doskonały (...) czerpał zbudowanie z prawa duchowego, które zawiera cień przyszłych dóbr. Jak więc człowiek składa się z ciała, duszy i ducha, tak samo i Pismo udzielone przez Boga dla zbawienia ludzi⁶.

Podstawą takiego rozumowania było dla Orygenesza założenie, że Bóg chciał ukryć głębszy sens w toku jakiegokolwiek narracji, niewątpliwie więc tam jest on do znalezienia. Takiego podejścia nauczył się od komentatorów Homera, którzy również zakładali, że Homer chciał zawrzeć jakieś głębsze znaczenie w swoich mitach, i uporczywie go szukali. Różnica między eposami Homera a Pismem Świętym jest jednak ogromna, gdyż Bóg jest nieskończony. Nadany przez niego sens Pisma też jest więc nieskończony i nie do odkrycia w całej pełni. Przewyższa bowiem wszystko, czego człowiek jest w stanie się nauczyć. Ten ukryty sens nazywa się z grecka sensem alegorycznym.

Z taką metodą podszedł Orygenes do tej księgi i nie zrażając się drobiazgowością zamieszczonych w niej przepisów, wszędzie szukał sensu użytecznego dla chrześcijan. Już na samym początku pierwszej homilii przyrównuje Słowo Boże zawarte w Piśmie do Słowa Bożego w Jezusie Chrystusie i w taki sposób aplikuje ogólną zasadę, którą widzieliśmy w tekście dopiero co zacytowanym, do Księgi Kapłańskiej:

Oto bowiem [we Wcieleniu Słowo Boże] okryte jest zasłoną ciała, tutaj zaś zasłoną litery – literę można dostrzec jak ciało, natomiast ukrywający się wewnątrz sens duchowy można pojmować umysłem, tak jak Bóstwo.

Zjawisko to dostrzegamy i teraz, przy lekturze Księgi Kapłańskiej, która opisuje obrzędy ofiarne, różnorakie ofiary oraz posługiwanie kapłańskie. Ów sens literalny, który jest jak gdyby ciałem Słowa Bożego i odzieniem Jego boskości, mogą rozważać ludzie godni, ale słuchać o nim mogą także i niegodni. Ale „błogosławione są te oczy”⁷, które dostrzegają Ducha Bożego ukrytego wewnątrz, pod zasłoną litery; błogosławieni są ci, którzy słuchając tego, nadstawiają uszu „człowieka wewnętrznego”. W przeciwnym razie odczują w tych zdaniach „literę, która zabija”⁸.

Nie sposób poprzec tych słów przykładami z homilii, gdyż trzeba by je zacytować w całości. Wszystkie bowiem, zawsze i wszędzie, do tak wyrażonej zasady się stosują.

⁶ ORYGENES, *O zasadach*, IV, 2, 4, tłum. S. KALINKOWSKI.

⁷ Por. Łk 10, 23.

⁸ Por. 2 Kor 3, 6.

Na temat egzegezy alegorycznej napisano wiele i odsyłam do niżej zamieszczonej bibliografii, powiedzmy jednak kilka słów o homiliach Orygenesu.

Orygenes zaczął głosić homilie jeszcze jako człowiek świecki, gdy będąc w podróży, zatrzymał się w Cezarei Palestyńskiej i tamtejszy biskup go o to poprosił. Było to około 230 roku⁹. Ustanowiono go prezbiterem w tym samym mieście rok lub dwa później, w czasie kolejnej podróży, systematyczną działalność kaznodziejską rozpoczął jednak dopiero po przeprowadzce do Cezarei, co nastąpiło zresztą wkrótce, być może jeszcze w 232 roku. Zachowane homilie pochodzą jednak dopiero z ostatnich kilku lat aktywnego życia Orygenesu, kiedy pozwolił wreszcie na ich stenografowanie. Również nasze homilie zostały więc według wszelkiego prawdopodobieństwa wygłoszone w Cezarei pod koniec lat czterdziestych IV wieku.

Najstarsze dwa zachowane rękopisy zawierające ich treść pochodzą z VI/VII wieku, pozostałych kilkanaście z X-XII wieku¹⁰. Warto zauważyć, że jeden z tych najstarszych i połowa pozostałych zawierają również inne homilie do Pięcioksięgu, a połowa tylko ten zbiór. Czyżby miało to oznaczać, że zasługiwał on na szczególną uwagę i cieszył się większym zainteresowaniem? Nie ma na to pewnej odpowiedzi, pozwalam sobie jednak przypuszczać, że może to mieć związek w sytuacją w Kościele w IV wieku, kiedy jeszcze nie było zideologizowanych sporów orygenesowskich. W tym czasie w środowisku antiocheńskim zaczęła się moda na dosłowną interpretację Pisma Świętego. Konsekwencją tego było rosnące zainteresowanie judaizmem, a nawet praktykowanie przepisów religijnych Starego Testamentu przez chrześcijan. Wagę tego problemu wyraźnie ukazują homilie Jana Chryzostoma, zwane *Mowami przeciw judaizantom i Żydom*¹¹, wygłoszone w Antiochii pod koniec tego wieku. Judaizanci to właśnie ci chrześcijanie, którzy czytali Pismo Święte, interpretowali je dosłownie i starali się do przeczytanych przepisów dostosować. Dotyczyło to w dużej mierze Księgi Kapłańskiej, gdzie mowa przede wszystkim o sprawowaniu kultu. Być może związku z tym istniało poważne „zapotrzebowanie społeczne” – jak często politycy usprawiedliwiają swoje pomysły – na chrześcijańską interpretację tej księgi, taką, by odsunąć jej interpretację dosłowną. Zadanie bowiem było karkołomne i sprowadzało się do odpowiedzi na pytanie: jak uczyć, że Pismo jest

⁹ Najlepszą biografią Orygenesu na polskim rynku jest: H. CROUZEL, *Orygenes*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Homini 1996.

¹⁰ Por. W. A. BAEHRENS, wydanie homilii w serii GCS 29, *Origenes Werke* 6, Leipzig 1920, IX-XXV; M. BORRET, *Introduction*, [w:] SCH 286, Paris: Cerf 1982, 53-54.

¹¹ Wydanie polskie w ŻMT 41, tłum. J. ILUK, Kraków: WAM 2007.

natchnione przez Boga, a równocześnie nie pozwalać na praktyki zgodne w przepisami tego Pisma? Rozwiązaniem mogła być tylko egzegeza alegoryczna, doprowadzona do mistrzostwa przez Orygenesę. Taka – jak przypuszczam – mogła być przyczyna przepisywania jego homilii do tej księgi biblijnej niezależnie od innych homilii.

Teksty wszystkich homilii do Pięcioksięgu przetrwały do naszych czasów tylko w tłumaczeniu łacińskim Rufina z Akwilei oraz w nielicznych fragmentach greckich. O jakości tych przekładów i całym translatorskim przedsięwzięciu Rufina napisano już sporo¹², tu ograniczmy się do podkreślenia, że jest to tłumaczenie raczej swobodne, oddające co prawda dość wiernie myśl Orygenesę, ale nie terminy, jakimi się posługiwał, tak więc dokładne analizy tekstu więcej nam powiedzą o Rufinie niż o Orygenesie. Mimo tego zapośredniczenia lektura tych homilii jest bardzo interesująca i pouczająca. Jak zwykle u Orygenesę, bez względu na obrany temat, jest to książka przede wszystkim o Jezusie Chrystusie, gdyż On jest Słowem Pisma.

¹² Zob. np. *Wstęp*, [w:] PAMFIL Z CEZAREI, *Obrona Orygenesę*, RUFIN Z AKWILEI, *O sfalszowaniu pism Orygenesę*, tłum., wstęp i oprac. S. KALINKOWSKI, ŻMT 3, Kraków: WAM 1996, 14-24.

HOMILIA I

* * *

1. Słowo Boże, które „w ostatnich dniach”¹ przyodziło się w ciało przyjęte z Maryi i przyszło na ten świat, czym innym było w swym aspekcie dostrzegalnym zmysłowo, a czym innym, jeśli idzie o Jego pojmowanie umysłowe: otóż Jego postać cielesna dostępna była dla wszystkich, natomiast poznanie duchowe udzielane było tylko nielicznym wybranym; podobnie Słowo Boże, przekazywane ludziom przez proroków albo przez Prawodawcę, było im przekazywane nie bez stosownej osłony². Oto bowiem tam okryte jest zasłoną ciała, tutaj zaś zasłoną litery – literę można dostrzec jak ciało, natomiast ukrywający się wewnątrz sens duchowy [Słowa] można pojmować umysłem, tak jak Bóstwo [Chrystusa].

Zjawisko to dostrzegamy i teraz, przy lekturze Księgi Kapłańskiej, która opisuje obrzędy ofiarne, różnorakie ofiary oraz posługiwanie kapłańskie. Ów sens literalny, który jest jak gdyby ciałem Słowa Bożego i odzieniem Jego boskości, mogą rozważać ludzie godni, ale słuchać o nim mogą także i niegodni. Ale „błogosławione są te oczy”³, które dostrzegają Ducha Bożego ukrytego wewnątrz, pod zasłoną litery; błogosławieni są ci, którzy słuchając tego, nadstawiają uszu „człowieka wewnętrznego”. W przeciwnym razie odczują w tych zdaniach „literę, która zabija”⁴. Jeśli bowiem zgodnie z opinią podzielaną nawet przez niektórych ludzi z naszego grona pójdę za prostym znaczeniem tych zapisów i – tak jak oni kpią z nas – uznam, że w zasadach podanych przez Prawodawcę nie ma forteli słownych i alegorycznej mgły⁵, to ja, człowiek Kościoła, żyjący w wierze Chrystusowej i postawiony wewnątrz Kościoła, posłuszny powadze Bożego pouczenia, będę musiał składać ofiarę z najczystszej mąki, z kadzidla i oliwy. A tak przecież

¹ Por. Dz 2, 17.

² Por. ORYGENES, MtKom, 4, 232.

³ Por. Łk 10, 23.

⁴ Por. 2 Kor 3, 6.

⁵ Polemika z gnostykami, por. ORYGENES, MtKom, 15, 3.

postępują ci, którzy każą nam ulegać niewolniczo historycznemu sensowi Pisma i przestrzegają litery Prawa.

Nadeszła jednak pora, abyśmy wobec niegodziwych kapłanów powtórzyli słowa świętej Zuzanny. Oni, odrzucając te słowa, wykreślili historię Zuzanny z katalogu Ksiąg Bożych, my zaś przyjmujemy ją i przy sposobności zwracamy się do nich; mówimy: „Jestem w trudnym ze wszystkich stron położeniu”. Jeśli bowiem zgodzę się z wami i pójdę za literą Prawa, to „zaznam śmierci”; jeśli zaś się nie zgodzę, „nie ujdę z rąk waszych. Wolę jednak bez żadnego uczynku wpaść w wasze ręce, niż zgrzeszyć w obliczu Boga”⁶. Jeśli więc jest to konieczne, niechaj dotkną nas wasze oszczerstwa, byleby tylko Kościół, zwrócony już do Chrystusa Pana, mógł poznać prawdę Słowa Bożego, ukrytą pod zasłoną litery. Tak bowiem mówi Apostoł: „A jeśli ktoś zwróci się do Pana, zasłona zostaje usunięta; bo gdzie Duch Pański, tam wolność”⁷.

Powinniśmy więc błagać samego Pana i samego Ducha Świętego, aby zechciał usunąć wszelką chmurę i wszelką mgłę, która, zagęszczona przez brudy grzechów, mąci wzrok naszego serca; chodzi o to, abyśmy mogli dostrzec cudowne, duchowe znaczenie Jego Prawa, zgodnie ze słowami tego, który rzekł: „Otwórz oczy moje, a ujrzę cuda Twojego Prawa”⁸.

A zatem z wielkiej masy zagadnień omówmy w możliwym skrócie kilka, nie tyle mając na uwadze objaśnianie poszczególnych wyrażen – bo tego dokonać może tylko ten, kto pisze w spokoju – ile raczej przedstawiając to, co służy zbudowaniu Kościoła. Chcemy raczej dać słuchaczom sposobność do zastanowienia się, aniżeli zagłębiać się w szczegółowe wyjaśnienia, a to zgodnie z zapisem: „Daj mądrym sposobność, a będzie mądrzejszy”⁹.

2. Tak więc na początku Księgi Kapłańskiej powiedziano, że „Pan wezwał Mojżesza i przemawiając do niego z Namiotu Świadectwa, nakazał mu” ogłosić synom Izraela przepisy prawne dotyczące ofiar i darów. Powiada: „Jeśli człowiek chce złożyć ofiarny dar Bogu, niechaj go złoży z bydła albo z trzody”, to znaczy z owiec albo z kóz; „jeśli zaś chce złożyć ofiarę z ptactwa, niechaj złoży synogarlice albo młode gołębie”¹⁰. „Jeśli natomiast” nie człowiek, lecz „dusza chce złożyć dar Bogu, niechaj złoży praśne chleby z najczystszej mąki, upieczone w piecu, albo najczystszą mąkę z patelni,

⁶ Por. Dn 13, 22-23.

⁷ 2 Kor 3, 16-17.

⁸ Ps 119(118), 18.

⁹ Prz 9, 9.

¹⁰ Por. Kpł 1, 1-2.14.

zaprawioną w oliwie, albo z rondla, zamoczoną w oliwie¹¹. Dalej otrzymujemy pouczenie, że na ołtarzu Bożym nie należy składać nic zakwaszonego, że nigdy nie należy zaprawiać ofiary miodem, natomiast każdą ofiarę czy dar trzeba posolić¹².

Potem Pismo udziela wskazówek na temat „ofiary z pierwocin”; każe składać je Bogu „świeżo upieczone” i dobrze oczyszczone¹³. Z kolei w tym samym ustępie Prawa dodano jeszcze wskazania na temat „ofiary dziękczynnych za ocalenie”¹⁴; są to, po pierwsze, ofiary z bydła, a potem ofiary z trzody, przy czym zarówno z owiec, jak i z kóz można składać samice albo samce, a oprócz tych zwierząt nie wymieniono nic innego, co należałoby składać w „oferze za ocalenie”¹⁵.

Cofnijmy się jednak nieco i zastanówmy się przede wszystkim nad znaczeniem słów: „Jeśli jakiś człowiek spośród was chce złożyć dar”¹⁶ – tak jakby ktoś oprócz człowieka mógł składać ofiary. Przecież wystarczyłoby powiedzieć: „Jeśli ktoś z was chce złożyć dar”, a tymczasem powiedziano: „Jeśli jakiś człowiek spośród was chce złożyć dar”. I dalej Pismo mówi: „Jeśli zaś dusza chce złożyć dar”¹⁷. I jeszcze dalej, gdy Pan powtórnie przemawia do Mojżesza i wydaje mu polecenie na temat ofiar, powiada tak: „Jeśli kapłan popełni grzech, niech złoży to i to”¹⁸. I dalej nakazano wszystkim po kolei, co mają ofiarować, „jeśli zgrzeszy całe zgromadzenie, jeśli zgrzeszy naczelnik rodu” albo „jeśli zgrzeszy jedna dusza”¹⁹.

Cóż zatem? Czy mamy sądzić, że nieistotne jest to rozróżnienie osób, skoro Pismo co innego poleca składać w ofierze, wymieniając człowieka, co innego, wspominając duszę, co innego, mówiąc o kapłanie, zgromadzeniu, naczelniku rodu albo jednej duszy? Co do mnie, to w słabości mojego pojmowania sądzę, że w tym miejscu za człowieka, którego Pismo wymieniło na pierwszym miejscu przy składaniu ofiar Bogu, należy uważać cały rodzaj ludzki i że człowiekiem zwie się ten, kto na ofiarę całopalną jako dar z bydła składa cielca bez skazy²⁰. A zastanów się, czy tym „cielcem bez skazy” nie jest ów „utuczony cielec”, którego zabił ojciec z okazji po-

¹¹ Por. Kpł 2, 1-4.

¹² Por. Kpł 2, 5.11.13.

¹³ Por. Kpł 2, 14.

¹⁴ *Sacrificia salutaria* – ofiary zbawienne.

¹⁵ Por. Kpł 3, 1.6.7.12.

¹⁶ Por. Kpł 1, 2.

¹⁷ Por. Kpł 2, 1.

¹⁸ Por. Kpł 4, 22.

¹⁹ Por. Kpł 4, 3.13.22.27.

²⁰ Por. Kpł 1, 3.

wrotu syna, który zaginął i który „roztrwonił cały jego majątek”²¹, ojciec, który wyprawił wielką ucztę i cieszył się tak, jak „aniołowie w niebie cieszą się z jednego grzesznika czyniącego pokutę”²². A zatem człowiek, który „zaginął i odnalazł się”²³, a we własnym majątku nie miał nic, co by mógł złożyć w ofierze, bo „wszystko roztrwonił, żyjąc rozrzutnie”²⁴, znalazł cielca, zesłanego wprawdzie z nieba, ale pochodzącego z grona patriarchów i z pokoleń wywodzących się od Abrahama. Dlatego Pismo nie poprzestało na stwierdzeniu, że chodzi o cielca, lecz aby nie wydawało się, że polecenie dotyczy jakiegokolwiek cielca, dodało: „cielca ze stada”, to znaczy pochodzącego z rodu patriarchów. A jest to „samiec bez skazy”²⁵. Zaprawdę, męskiego rodzaju jest ten, kto nie zna grzechu, bo ten jest cechą niewieściej słabości. Zatem tylko ten jest „samcem”, tylko ten jest „bez skazy”, kto „nie popełnił grzechu i w czyich ustach nie znaleziono podstępu”²⁶, ten, kto jest „miły Panu” i zostaje złożony w ofierze „przy wejściu do Namiotu”²⁷. „Przy wejściu do Namiotu” znaczy: nie za drzwiami, lecz przed drzwiami. Przed drzwiami przecież był Jezus, bo „przyszedł po swoją własność, a swoi Go nie przyjęli”²⁸. Nie wszedł zatem do Namiotu, do którego przybył, lecz „przy wejściu” został złożony w całopalnej ofierze, bo „poza obozem”²⁹ poniósł mękę. Przecież również niegodziwi „rolnicy wyrzucili syna właściciela poza obręb winnicy i tam go zabili”³⁰. Oto ofiara, którą się składa przy wejściu do Namiotu, oto ofiara miła Panu. A co jest równie miłe Panu, jak ofiara Chrystusa, „który sam siebie Bogu ofiarował”³¹?

3. Pismo powiada: „Połóż swoją rękę na głowie ofiary, a synowie kapłana Aarona zabiją cielca przed Panem, ofiarują jego krew i pokropią nią dookoła ołtarz stojący u wejścia do Namiotu Świadcstwa”³².

Można sądzić, że słowa te wypowiedziano dlatego, że od synów Aarona pochodził Annasz i Kajfasz oraz „wszyscy pozostali, którzy podejmując

²¹ Por. Łk 15, 23.30.

²² Por. Łk 15, 10.

²³ Por. Łk 15, 32.

²⁴ Por. Łk 15, 13.

²⁵ Por. Kpł 3, 1.

²⁶ Por. Iz 53, 9.

²⁷ Por. Kpł 1, 3.

²⁸ J 1, 11.

²⁹ Por. Kpł 4, 12.

³⁰ Por. Mt 21, 38-39.

³¹ Por. Hbr 9, 14.

³² Kpł 1, 4-6.

uchwałę przeciwko Jezusowi, skazali Go na śmierć³³ i rozlali Jego krew „wokół podstawy ołtarza stojącego przed Namiotem Świadcstwa”³⁴. Krew bowiem zostaje wylana tam, gdzie był ołtarz i jego podstawa, zgodnie ze słowami samego Pana: „Niemożliwe jest, żeby prorok zginął poza Jerozolimą”³⁵.

„Położył” więc również „rękę na głowie cielca”, to znaczy w swoim ciele umieścił grzechy rodzaju ludzkiego; „On bowiem jest głową ciała swojego Kościoła”³⁶. Lecz może stwierdziwszy wcześniej: „Przyprowadzi go przed wejście do Namiotu Świadcstwa”³⁷, autor nie bez głębszej przyczyny powtarza te słowa i mówi ponownie: „do ołtarza stojącego przy wejściu do Namiotu Świadcstwa”³⁸; nie wystarczyło bowiem w jednym opowiadaniu raz jeden wspomnieć o tym miejscu. A może Pismo chce, abyśmy zrozumieli, że krew Jezusa została wylana nie tylko w Jerozolimie, tam, gdzie był ołtarz, jego podstawa i Namiot Świadcstwa, lecz że ta sama krew skropiła również ołtarz na wysokościach, ołtarz znajdujący się w niebiosach, tam, gdzie jest „Kościół pierworodnych”³⁹ – zgodnie ze słowami Apostoła: „Przez krew swojego krzyża wprowadził pokój w to, co jest na ziemi, i w to, co jest w niebiosach”⁴⁰. Słusznie więc Pismo powtórnie mówi o „ołtarzu stojącym u wejścia do Namiotu Świadcstwa”: Jezus bowiem został złożony w ofierze nie tylko za istoty ziemskie, lecz również za istoty niebieskie, i tutaj, na ziemi, wylał swoją krew cielesną za ludzi, w niebiosach zaś, korzystając z posługiwania kapłanów – o ile są tam jacyś kapłani – złożył żywotną moc swego ciała jak gdyby w ofierze duchowej. Chcesz się przekonać, że była w Nim podwójna ofiara, odpowiednia dla istot ziemskich i stosowna dla istot niebieskich? Oto Apostoł w Liście do Hebrajczyków powiada: „Przez zasłonę, to jest ciało swoje”⁴¹ i dalej alegorycznie tłumaczy zasłonę jako „niebo, do którego wstąpił” Jezus i gdzie „wstawia się za nami przed obliczem Boga”⁴², „wciąż żyjąc, aby się wstawiać za nami”⁴³.

Jeśli zatem rozumiemy sens tych dwu zasłon, za które Jezus wkroczył jako kapłan, to wniosując logicznie, musimy myśleć też o dwojakiej ofierze,

³³ Por. Mt 27, 1.

³⁴ Por. Kpł 4, 7.

³⁵ Łk 13, 33.

³⁶ Por. Ef 1, 22.23.

³⁷ Kpł 1, 3.

³⁸ Kpł 1, 5.

³⁹ Por. Hbr 12, 23.

⁴⁰ Kol 1, 20.

⁴¹ Hbr 10, 20.

⁴² Por. Hbr 3, 24.

⁴³ Por. Hbr 7, 25.

przez którą Chrystus zbawił istoty ziemskie i niebieskie. Zresztą dalszy ciąg tekstu należy moim zdaniem odnosić raczej do ofiary niebieskiej aniżeli do ziemskiej.

4. Pismo powiada: „Synowie kapłana Aarona obedą ze skóry ofiarę przeznaczoną na całopalenie, podzielą ją na części, rozpalą ogień na ołtarzu i umieszczą drwa na ogniu. Potem synowie kapłana Aarona położą podzielone części wraz z głową, tłuszczem i drwami, które są na ołtarzu. Wnętrznosci zaś i nogi obmyją w wodzie, a kapłan położy to wszystko na ołtarzu; żertwa i ofiara są miłą wonią dla Pana”⁴⁴.

Warto się zastanowić, jak można obedrzeć ze skóry ciało Słowa Bożego, które tutaj nosi nazwę cielca, i jak kapłani mogą je podzielić na części. Myślę, że kapłan, którzy obdziera ze skóry cielca przeznaczonego na całopalną ofiarę i zrywa skórę okrywającą jego członki, symbolizuje tego, kto ze Słowa Bożego usuwa zasłonę litery i obnaża jego wnętrznosci, którymi są elementy pojmowania duchowego, oraz owe elementy wewnętrznej wiedzy Słowa umieszcza nie byle gdzie, lecz w miejscu wysokim i świętym, to znaczy umieszcza je na ołtarzu, skoro tajemnice Boże odkrywa nie przed ludźmi niegodnymi, wiodącymi nędzne, ziemskie życie, lecz wobec tych, którzy są ołtarzem Boga, wobec tych, w których płonie boski ogień i w których ciało ulega ustawicznemu umartwieniu. W takich ludziach zostaje umieszczony ów podzielony na części „cielec przeznaczony na całopalenie”. Dzieli bowiem cielca na części ten, kto potrafi wyjaśnić systematycznie oraz w należyтым porządku ukazać korzyść wynikającą z tego, że ktoś „dotknął się frędzli przy płaszczu Chrystusa”⁴⁵, przedstawić, jaki pożytek wypływa z tego, że ktoś „łzami umył Jego nogi i otarł je włosami”⁴⁶, a kiedy lepiej jest „namaścić Jego głowę wonnym olejkiem”⁴⁷, a także, co wspaniałego zawiera się w tym, że ktoś „spoczął na Jego piersi”⁴⁸. Rozważyć przyczyny tych spraw i jedne odnosić do początkujących, inne do tych, którzy czynią postępy w wierze Chrystusowej, a jeszcze inne do tych, którzy są już doskonali w Jego wiedzy i miłości – oto, co znaczy „dzielić cielca na części”.

Kapłan, który „kładzie na ołtarzu ofiarę całopalną podzieloną na części”⁴⁹, może symbolizować nauczyciela, który potrafi wskazać zasady Prawa,

⁴⁴ Kpł 1, 6-9.

⁴⁵ Por. Mt 9, 20.

⁴⁶ Por. Łk 7, 44.

⁴⁷ Por. Łk 7, 46.

⁴⁸ Por. J 13, 25.

⁴⁹ Por. Kpł 1, 6.8.

potrafi ukazać korzyści płynące z pism proroków oraz przedstawić pełnię doskonałości, jaka tkwi w Ewangeliach, potrafi pouczyć, jakim „mlekiem” Słowa należy karmić „maluczkich” w Chrystusie⁵⁰, jaką „jarzyną” Słowa mają być wzmacniani „słabi w wierze”⁵¹ oraz co jest „pokarmem stałym i mocnym”, który mają spożywać zapaśnicy Chrystusa, a także potrafi rozpoznawać te sprawy duchowym umysłem. Również drwa, którym jest podsyćany i którymi płonie ogień, składa na ołtarzu ten, kto nie tylko głosi naukę o cielesnych cnotach Chrystusa, lecz łączy ją z nauką o Jego boskiej naturze. Z wysoka bowiem pochodzi Bóstwo Chrystusa, do którego zdąża ów ogień. Słusznie więc wszystko, czego Zbawiciel dokonał w ciele, pochłonął ogień niebieski i wszystko przywrócił do substancji Jego Bóstwa. Ogień ten zostaje rozpalony po nałożeniu drew: męka Chrystusa w ciele zakończyła się na drzewie. Skoro zaś zawisł na drzewie, skończyło się działanie ciała; po zmartwychwstaniu wstąpił do nieba, dokąd drogę wskazała Mu natura ognia. Dlatego też Apostoł mówił: „Chociaż poznaliśmy Chrystusa według ciała, to teraz już nie znamy Go w ten sposób”⁵². Albowiem całopalna ofiara Jego ciała, złożona na drzewie krzyża, zjednoczyła sprawy ziemskie z niebieskimi, a ludzkie z boskimi.

Przykazanie poleca obmyć wodą wnętrzości i nogi cielca; w ten sposób w symbolicznym pouczeniu zapowiedziało sakrament chrztu. Wnętrzości bowiem obmywa ten, kto oczyszcza sumienie; obmywa nogi, kto przyjmuje sakrament i wie, że „kto jest czysty, tylko nogi potrzebuje sobie umyć”⁵³ oraz że „udział z Chrystusem może mieć ten, komu [Jezus] umyje nogi”⁵⁴.

5. Jeśli chcesz przejść do rozumienia duchowego, to i ty masz cielca, którego powinienesz złożyć w ofierze. Cielcem, i to bardzo hardym, jest twoje ciało. Jeśli chcesz złożyć je w darze Bogu, aby je zachować w czystości i skromności, zaprowadź je przed wejście do Namiotu, to znaczy tam, gdzie może ono słuchać Ksiąg Bożych. Niechaj twoja ofiara będzie „rodzaju męskiego”, niechaj nie zna kobiety, niech odrzuci pożydlivość cielesną, niech unika słabości i nie szuka niczego, co słabe i zniewieściale. Połóż też rękę na swej ofierze, aby była miła Panu, i zabij ją przed Panem, to znaczy nałóż jej wędzidło wstrzemięźliwości i nie odsuwaj od niej karcącej ręki, tak jak położył rękę na swym ciele ten, który mówił: „Poskramiaam ciało moje i biorę w niewolę, abym innym głosząc naukę, sam przypadkiem nie został uzna-

⁵⁰ Por. Hbr 5, 12-13.

⁵¹ Por. Rz 14, 1.2.

⁵² 2 Kor 5, 16.

⁵³ Por. J 13, 10.

⁵⁴ Por. J 13, 8.

ny za niezdatnego”⁵⁵. I zabij ją przed Panem – mianowicie przez „zadanie śmierci” swym członkom, „które są na ziemi”⁵⁶.

Synowie kapłana Aarona powinni złożyć w ofierze krew cielca. Kapłanem w tobie jest twój umysł, synami kapłana są jego zmysły; umysł i jego zmysły słusznie zwą się „kapłanem i jego synami”, ponieważ tylko one pojmują Boga i są zdolne do przyjęcia wiedzy Bożej. Nauka Boża chce więc, abyś rozumnym zmysłem ofiarował czyste swoje ciało Bogu, zgodnie ze słowami Apostoła: „ofiarę żywą, świętą, miłą Bogu, jako wyraz waszej rozumnej służby”⁵⁷. Na tym polega składanie krwi na ołtarzu przez kapłana albo przez synów kapłańskich – gdy człowiek staje się czysty ciałem i duchem. Są bowiem inni, tacy, którzy składają swoje ciało w całopalnej ofierze, lecz czynią to nie przez kapłańską posługę. Oni składają ofiarę nieświadomie i niezgodnie z Prawem, które jest na ustach kapłana; są wprowadzicie czyści ciałem, ale okazuje się, że nie są czyści duchem, bo albo oszpecają się żądzą ludzkiej chwały, albo plamią się chciwością, albo brudzą się nieszczęsną zawziętością i zazdrością, albo dręczy ich głęboka nienawiść i gniew. Tacy ludzie, chociaż są czyści na ciele, to jednak nie składają swej całopalnej ofiary przez ręce i posługę kapłana. Nie ma w nich bowiem rady i rozważań, która pełni funkcje kapłańskie przed Bogiem, lecz można ich zaliczyć do grona owych pięciu panien nieroztropnych⁵⁸, które wprowadzicie były dziewicami i zachowały swe ciało w czystości, ale nie potrafiły utrzymać „w swych naczyniach” oliwy miłości, pokoju i innych cnót i dlatego wyrzucono je z komnaty obłubieńca; sama bowiem skromność cielesna nie może dotrzeć do ołtarza Pańskiego, jeśli nie będą jej towarzyszyły inne cnoty i zabraknie jej posług kapłańskich.

Dlatego my, czytelnicy i słuchacze tych słów, na oba sposoby starajmy się mieć czyste ciało, prawy umysł, nieskalane serce i piękne obyczaje, starajmy się czynić postępy w działaniach, dobrych uczynkach, zachowywać czujność w wiedzy, wierze i uczynkach oraz doskonałość w myślach, a zasłużymy na to, że zostaniemy ukształtowani na podobieństwo ofiary Chrystusowej, przez samego Pana naszego, Jezusa Chrystusa, przez którego Bóg Ojciec wszechmogący wraz z Duchem Świętym odbiera chwałę i sprawuje władzę na wieki wieków, amen⁵⁹.

⁵⁵ 1 Kor 9, 27.

⁵⁶ Por. Kol 3, 15.

⁵⁷ Rz 12, 1.

⁵⁸ Por. Mt 25, 1nn.

⁵⁹ Por. 1 P 4, 11.

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	5
Bibliografia	9
Homilia I	
***	11
Homilia II	
O obrządku ofiarnym, czyli o darach i ofiarach dziękczynnych za ocalenie oraz o ofiarach prześlągalnych za grzechy; o tym, jak kapłan składa ofiarę za swój grzech i za grzech zgromadzenia albo za duszę pochodzącą z ludu ziemi, która mimowolnie popełni grzech	19
Homilia III	
Na temat zapisu: „A jeśli ktoś zgrzeszy przez to, że usłyszawszy przysięgę i mogąc zaświadczyć o przestępstwie, które widział albo o którym wiedział, nie uczyni tego, to sam poniesie winę za ten grzech. A jeśli człowiek dotknie czegoś nieczystego, na przykład padliny albo czegoś, co porwało dzikie zwierzę” itd.	30
Homilia IV	
Na temat zapisu: „Jeżeli ktoś zgrzeszy, przekraczając przykazania Pańskie przez to, że oszuka bliźniego w sprawie depozytu albo spółki” itd.	45
Homilia V	
Na temat zapisu: „Oto prawo dotyczące ofiary za grzech: Na tym samym miejscu, gdzie się zabija ofiary całopalne, będą także zabijać ofiarę za grzech” itd.	60
Homilia VI	
O szatach arcykapłana i kapłanów	83
Homilia VII	
O tym, co nakazano Aaronowi i jego synom – „aby nie pili wina i sycery, gdy wchodzą do Namiotu Świadcstwa albo gdy przystępują do ołtarza”, o „piersi podawania i ramieniu rozdzielenia” oraz o czystych i nieczystych zwierzętach lub pokarmach	94

Homilia VIII

Na temat zapisu: „Kobieta, która poczne z nasienia i urodzi chłopca, będzie nieczysta przez siedem dni” oraz o różnych rodzajach trądu i o oczyszczeniach trędowatego.114

Homilia IX

O ofiarach prześlągania, o dwu kozłach, z których jeden jest wylosowany dla Pana, a drugi jest „kozłem wypuszczalnym, który zostaje wypuszczony na pustynię”, oraz o wejściu kapłana do Miejsca Najświętszego.137

Homilia X

O poście zachowywanym w Dniu Prześlągania i o kozle, który zostaje wypuszczony na pustynię.158

Homilia XI

Na temat zapisu: „Bądźcie święci, bo i ja jestem święty, mówi Pan”163

Homilia XII

O wielkim kapłanie171

Homilia XIII

O dniach świątecznych, o lampie i świeczniku, o oliwie przeznaczonej do oświetlania, o stole i chlebach pokładnych183

Homilia XIV

O synu Egipcjanina i Izraelitki, który zbluźnił przeciwko Imieniu, i o wyroku, jaki Bóg wydał na niego.193

Homilia XV

O sprzedaży i wykupie domów201

Homilia XVI

O błogosławieństwach Księgi Kapłańskiej.206

Indeks biblijny221

Indeks osób i miejsc233

Indeks rzeczowy235

„Źródła Myśli Teologicznej”

Serię redagują:

Arkadiusz Baron, Henryk Pietras

1. Orygenes, *O zasadach*, 1996
2. Atanazy, *Listy do Serapiona*, 1996
3. Pamfil, *Obrona Orygenesesa*, Rufin, *O sfalszowaniu pism Orygenesesa*, 1996
4. *Trójca Święta*. Tertulian, *Przeciw Prakseaszowi*, Hipolit, *Przeciw Noetosowi*, 1997
5. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła Apostoła do Rzymian*, 1997
6. Orygenes, *Korespondencja*, 1997
7. Ireneusz z Lyonu, *Wykład nauki apostołskiej*, 1997
8. Hieronim, *Komentarz do Księgi Jonasza*, 1998
9. Teodoret z Cyru, *Komentarz do I i II Listu do Koryntian*, 1998
10. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, (cz. 1), 1998
11. Grzegorz Cudotwórca, *Mowa na cześć Orygenesesa*, 1998
12. *Grzech pierworodny*. Augustyn, *Proces Pelagiusza*, 1999
13. Mariusz Wiktoryn, *Dzieła egzegetyczne*, 1999
14. Teodoret z Cyru, *Komentarz do listów do Galatów, Efezjan, Filipian i Kolosan*, 1999
15. Pelagiusz, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 1999
16. Orygenes, *Homilie o Księgach Izajasza i Ezechiela*, 2000
17. *Demonologia w nauce Ojców Kościoła*. Hipolit, *O antychryście*, 2000
18. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 1; hom. 1-40), 2000
19. Ambrozjaster, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 2000
20. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listów do Tes., Tym., Tyt., Filem. i Hebr.*, 2001
21. Grzegorz z Nyssy, *Drobne pisma trynitarne*, 2001
22. Klemens Aleksandryjski, *Wypisy z Theodota*, 2001
23. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 2; hom. 41-90), 2001
24. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom I, 2001
25. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, (cz. 2), 2002
26. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom II, 2002
27. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według św. Jana*, 2003
28. Ambrozjaster, Hieronim, Pelagiusz, *Komentarze do Listu do Tytusa*, 2003
29. Rufin z Akwilei, *Obrona przed zarzutami Hieronima*, 2003
30. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom III, 2003
31. Ambroży, *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, 2004
32. Orygenes, Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, 2004
33. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom IV, 2004
34. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do błogosławieństw*, 2005
35. Nowacjan, *O Trójcy Świętej*, 2005
36. *Korespondencja między chrześcijaninem a muzułmaninem*, 2005
37. *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, (Synody i Kolekcje Praw, tom I), 2006
38. Augustyn z Hippony, *O chrzcie*, 2006
39. Grzegorz z Nyssy, *O stworzeniu człowieka*, 2006
40. Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieniec męczeńskie*, 2006
41. Jan Chryzostom, *Mowy przeciwko judaizantom, Żydom i Hellenom*, 2007
42. *Konstytucje apostołskie*, (Synody i Kolekcje Praw, tom II), 2007
43. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Pieśni nad Pieśniami*, 2007

44. Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstantyna*, 2007
45. Jan Chryzostom, *Homilie na Księgę Rodzaju (seria pierwsza: Rdz 1-3)*, 2008
46. Hieronim ze Strydonu, *Komentarz do Ewangelii według św. Mateusza*, 2008
47. Jan Chryzostom, *Komentarz do Listu św. Pawła do Galatów*, 2008
48. Juniliusz Afrykańczyk, *Zasady Prawa Bożego*, 2008
49. *Kanony Ojców Greckich (Synody i Kolekcje Praw, tom III)*, 2009
50. Grzegorz z Nyssy, *Życie Mojżesza*, 2009
51. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Eklezjastesy*, 2009
52. *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku, (Synody i Kolekcje Praw, tom IV)*, 2010
53. Augustyn, Piotr Chryzolog, Wenancjusz Fortunatus, *Symbol Apostolski w nauczaniu Ojców*, 2010
54. Hieronim ze Strydonu, *Listy I (1-50)*, 2010
55. Hieronim ze Strydonu, *Listy II (51-79)*, 2010
56. Optat z Milewy, *Traktat przeciw donatystom*, 2011
57. Św. Cezary z Arles, *Kazania do ludu (1-80)*, 2011
58. *Księgi pokutne, (Synody i Kolekcje Praw, tom V)*, 2011
59. Jan Damasceński, *Dialektyka albo Rozdziały filozoficzne. O herezjach*, 2011
60. Atanazy Wielki, *O dekretach Soboru Nicejskiego. O wypowiedzi Dionizego. O synodach w Rimini i Seleucji*, 2011
61. Hieronim ze Strydonu, *Listy III (80-115)*, 2011
62. *Dokumenty synodów od 432 do 505 roku, (Synody i Kolekcje Praw, tom VI)*, 2011
63. Hieronim ze Strydonu, *Listy IV (116-130)*, 2011
64. Orygenes, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia*, 2012
65. Filon Aleksandryjski, *Flakkus. Pierwszy pogrom Żydów w Aleksandrii*, 2012
66. Izydor z Sewilli, *Sentencje*, 2012
67. Atanazy Wielki, *Mowy przeciw arianom I-III*, 2013
68. Hieronim ze Strydonu, *Listy V (131-156)*, 2013
69. Orygenes, *Homilie o Księdze Kapłańskiej*, 2013

„Źródła Myśli Teologicznej”

(spis alfabetyczny)

- Ambrozjaster, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 2000 (19)
- Ambroży z Mediolanu, *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, 2004 (31)
- Atanazy Wielki, *Listy do Serapiona*, 1996 (2)
- Atanazy Wielki, *Mowy przeciw arianom I-III*, 2013 (67)
- Atanazy Wielki, *O dekretach Soboru Nicejskiego. O wypowiedzi Dionizego. O synodach w Rimini i Seleucji*, 2011 (60)
- Augustyn z Hippony, *O chrzcie*, 2006 (38)
- Cezary z Arles, *Kazania do ludu (1-80)*, 2011 (57)
- Demonologia w nauce Ojców Kościoła*. Hipolit, *O antychryście*, 2000 (17)
- Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom I, 2001 (24)
- Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom II, 2002 (26)
- Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom III, 2003 (30)
- Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom IV, 2004 (33)
- Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, (Synody i Kolekcje Praw, tom IV), 2010 (52)
- Dokumenty synodów od 432 do 505 roku*, (Synody i Kolekcje Praw, tom VI), 2011 (62)
- Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, (Synody i Kolekcje Praw, tom I), 2006 (37)
- Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstantyna*, 2007 (44)
- Filon Aleksandryjski, *Flakkus. Pierwszy pogrom Żydów w Aleksandrii*, 2012 (65)
- Grzech pierwotny. Augustyn, *Proces Pelagiusza*, 1999 (12)
- Grzegorz Cudotwórca, *Mowa na cześć Orygenesza*, 1998 (11)
- Grzegorz z Nyssy, *Drobne pisma trynitarnie*, 2001 (21)
- Grzegorz z Nyssy, *Homilie do błogosławieństw*, 2005 (34)
- Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Eklezjastesa*, 2009 (51)
- Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Pieśni nad Pieśniami*, 2007 (43)
- Grzegorz z Nyssy, *O stworzeniu człowieka*, 2006 (39)
- Grzegorz z Nyssy, *Życie Mojżesza*, 2009 (50)
- Hieronim ze Strydonu, *Komentarz do Ewangelii według św. Mateusza*, 2008 (46)
- Hieronim ze Strydonu, *Komentarz do Księgi Jonasza*, 1998 (8)
- Hieronim ze Strydonu, *Listy I (1-50)*, 2010 (54)
- Hieronim ze Strydonu, *Listy II (51-79)*, 2010 (55)
- Hieronim ze Strydonu, *Listy III (80-115)*, 2011 (61)
- Hieronim ze Strydonu, *Listy IV (116-130)*, 2011 (63)
- Hieronim ze Strydonu, *Listy V (131-156)*, 2013 (68)
- Homilie o Księdze Psalmów*. Orygenes, Hieronim, 2004 (32)
- Ireneusz z Lyonu, *Wykład nauki apostoelskiej*, 1997 (7)
- Izydor z Sewilli, *Sentencje*, 2012 (66)
- Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 1; hom. 1-40), 2000 (18)
- Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 2; hom. 41-90), 2001 (23)
- Jan Chryzostom, *Homilie na Księgę Rodzaju (seria pierwsza: Rdz 1-3)*, 2008 (45)
- Jan Chryzostom, *Komentarz do Listu św. Pawła do Galatów*, 2008 (47)
- Jan Chryzostom, *Mowy przeciwko judaizantom, Żydom i Hellenom*, 2007 (41)
- Jan Damasceński, *Dialektyka albo Rozdziały filozoficzne. O herezjach*, 2011 (59)
- Juniliusz Afrykańczyk, *Zasady Prawa Bożego*, 2008 (48)
- Kanony Ojców Greckich (Synody i Kolekcje Praw, tom III)*, 2009 (49)
- Klemens Aleksandryjski, *Wypisy z Theodota*, 2001 (22)

Komentarze do Listu do Tytusa. Ambrozjaster, Hieronim, Pelagiusz, 2003 (28)
Konstytucje apostolskie, (Synody i Kolekcje Praw, tom II), 2007 (42)
Korespondencja między chrześcijaninem a muzułmaninem, 2005 (36)
Księgi pokutne, (Synody i Kolekcje Praw, tom V), 2011 (58)
 Mariusz Wiktorzyn, *Dzieła egzegetyczne*, 1999 (13)
 Nowacjan, *O Trójcy Świętej*, 2005 (35)
 Optat z Milewy, *Traktat przeciw donatystom*, 2011 (56)
 Orygenes, *Homilie o Księdze Kapłańskiej*, 2013 (69)
 Orygenes, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia*, 2012 (64)
 Orygenes, *Homilie o Księgach Izajasza i Ezechiela*, 2000 (16)
 Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, (cz. 1), 1998 (10)
 Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, (cz. 2), 2002 (25)
 Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według św. Jana*, 2003 (27)
 Orygenes, *Korespondencja*, 1997 (6)
 Orygenes, *O zasadach*, 1996 (1)
 Pamfil, *Obrona Orygenesesa*, Rufin, *O sfalszowaniu pism Orygenesesa*, 1996 (3)
 Pelagiusz, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 1999 (15)
 Prudencjusz Aureliusz Klemens, *Wieńce męczeńskie*, 2006 (40)
 Rufin z Akwilei, *Obrona przed zarzutami Hieronima*, 2003 (29)
Symbol Apostolski w nauczaniu Ojców. Augustyn z Hippony, Piotr Chryzolog, Wenancjusz Fortunatus, 2010 (53)
 Teodoret z Cyru, *Komentarz do I i II Listu do Koryntian*, 1998 (9)
 Teodoret z Cyru, *Komentarz do listów do Galatów, Efezjan, Filipian i Kolosan*, 1999 (14)
 Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listów do Tes., Tym., Tyt., Filem. i Hebr.*, 2001 (20)
 Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła Apostoła do Rzymian*, 1997 (5)
Trójca Święta. Tertulian, *Przeciw Prakseaszowi*, Hipolit, *Przeciw Noetosowi*, 1997 (4)